

УДК 341.485(497.13)(048.43)

DOI 10.7251/SIC1801229L

ПОТПУНО ЗАТИРАЊЕ

(Динко Давидов, *Тотални геноцид: Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Београд: Завод за уџбенике, 2013, стр. 215)

Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској од 1941. до 1945. године оставио је толико дубок траг у историји српског народа да вјероватно никада неће престати историографска занимања за разне аспекте тог трагичног периода српске историје. Да напише књигу о геноциду над Србима, а посебно о уништавању српских црквено-умјетничких споменика у НДХ, историчара умјетности Динка Давидова подстакла је књига *Magnum crimen*, његовог професора Виктора Новака.

Књига Динка Давидова *Тотални геноцид: Независна Држава Хрватска 1941–1945*. подијељена је на десет цјелина. У првом, уводном дијелу (стр. 9–34), који је и једини дио књиге објављен двојезично, јер српски текст прати енглески превод, аутор пише да је судбина српских цркава нераскидиво везана за судбину српског народа и да се у усташкој Хрватској трагично обистинила давнашња хуманистичка опомена Хајнриха Хајнеа: „Кад почну да спаљују књиге, одмах иза тога почеће да спаљују људе.” Храмови хришћанског православног богослужења претворени су у НДХ у стратишта, само због тога што су припадали православном обреду. Давидов пише да су наредбодавци, извршиоци и учесници геноцида над Србима добро знали да је свака уништена црква покушај да се разори српско

национално биће и затре његово историјско присуство. Стога је биолошки геноцид над Србима у НДХ остварен и као културни и духовни геноцид. Дакле, ради се о тоталном геноциду.

Аутор истиче да ни у једној области поробљене Европе није уништено толико културно-историјских споменика као на тлу Независне Државе Хрватске, у којој је разрушено, спаљено, оштећено и оскрнављено више од 450 православних храмова, а у њима су уништени монументални иконостаси, хиљаде икона, велики број рукописних и ријетких књига, обимна архивска грађа и велики број црквених обредних предмета од културно-историјског значаја. У објављеним радовима о геноциду над Србима у НДХ најмање је података о уништавању црквено-историјских споменика, а Давидов наводи покољ Срба у православној цркви у Глини, који је описан у више књига и чланака, али се ријетко помиње уништење иконостаса у овој цркви, који је био дјело Павла Симића из 1886–1887. Аутор наводи и шест иконостаса из 18. вијека са око 300 икона велике историјско-умјетничке вриједности, који су такође уништени у НДХ. Више од 90% српских историјских знаменитости уништиле су усташе, а мање од 10% њемачке окупаторске јединице, претежно током ратних сукоба у Срему.

У уводном дијелу дат је и кратак преглед историје српско-хрватских односа, с посебним освртом на настанак и сазријевање идеје о уништењу Срба, која је спровођена за вријеме Другог свјетског рата.

Динко Давидов пише да је у људској историји било доста примјера вандализма, посебно над сакралним споменицима, али да није познато да је било гдје основана посебна администрација за уништавање храмова, осим у НДХ, гдје је дјеловао Уред за рушење православних цркава, што је уједно и наслов другог дијела књиге (стр. 35–44). Уред је функционисао током 1941. и првих мјесеци 1942, а рад му је обустављен у априлу те године. На његовом челу стајао је др Дујмовић, потпуковник и љекар из Загреба. Православне храмове рушили су грађевински мајстори и надничари, а на основу писмених налога које је издавао Уред. По изричитој наредби овог тијела, срушено је најмање 12 српских цркава, претежно на подручју Славоније и Срема. Међу њима била је Црква Успења Пресвете Богородице у Осијеку, подигнута 1743, а срушена 1942. године.

Посебно поглавље у књизи Давидов је посветио улози бискупа ђакочког и сремског Антуна Акшамовића у присилном покатоличавању православних Срба (стр. 45–62). Хрватске власти објашњавале су покатоличавање Срба њиховим повратком „дједовској вјери”, јер је званична усташка теорија инсистирала на томе да је тек доласком Османлија један дио католичког становништва у 16. и 17. вијеку преведен у „грко-источњаке”, код којих је касније формирана свијест да припадају српском народу. Министар правосуђа и богоштовља, Мирко Пук, изнио је такво тумачење фебруара 1942. у Хрватском сабору, завршивши га реченицом: „Тко не žели из било којих разлога признати ово повјесно стање просто му стоји напустити територију ове државе.” У присилном покатоличавању Срба на цијелој територији НДХ учествовали су, уз усташке јединице, и представници Католичке цркве, са знањем и активном подршком надбискупа загребачког Алојзија Степинца. О сарадњи католичког свештенства и усташког режима најувјерљивију слику пружају разни листови и часописи, званична и полузванична штампа Католичке цркве. Давидов пише да је за вријеме највећег геноцида над српским народом, у току рушења православних цркава у непосредној близини бискупских двораца, у овим листовима и часописима величан и слављен усташки поредак, док је истовремено у државним политичким гласилима стално наглашавана сарадња режима и Католичке цркве.

Међу бискупима, највећу ревност и велики успјех у броју присилно покатоличених православних Срба имао је бискуп Акшамовић, дугогодишњи предавач хришћанског морала, који је већ априла 1941. положио завјет поглавнику Анти Павелићу и дао му благослов. Акшамовић је у посланици за 1942. практично издао наредбу о покатоличавању православних Срба: „Poglavnik zemaljskoga vrhovništva obnavlja duh crkvenoga jedinstva u savremenom zovu: Natrag vjeri otaca! Jedinstvo je u katoličkoj crkvi!” Док је усташки геноцид над Србима спровођен драстично, католички клер је настојао да присилно покатоличавање добије, бар привидно, „канонску” форму, да се стекне утисак „слободне воље прелазника”. Давидов пише да је врхунац цинизма и религиозног сарказма испољио бискуп Акшамовић летком *Prijateljski savjet*, који је у љето 1941. растуран по српским сели-

ма Славоније и Срема, а који је представљао покушај да становници „грчко-источне вјере” буду привољени на „вјерозаконски пријелаз”, уз обећање да ће као католици моћи остати у својим домовима. Таквих и сличних пријетњи било је много, а аутор наводи ријечи Фрање Матице, жупника из Нове Градишке, који је Србима рекао: „Bog je na nebu, ustaše na zemlji, а Jasenovac je po srijedi, i sad hoćete li ili nećete.” Акшамовићеви дописи и инструкције свједоче колико енергично се залагао за масовно покатоличавање, а њему је свакако био познат акт Предсједништва Владе НДХ упућен 1942. године Министарству унутрашњих послова, који се састојао само од једне реченице: „Саорџује Vam se, da se grko-istočnjaci (Srbi) koji su prešli na rimokatoličku vjeru – smatraju Hrvatima te se kao takvi imadu upisivati u službenom postupku.” Анте Павелић је одликовао бискупа Акшамовића орденом *Red za zasluge – velered sa zvijezdom*, а Државна комисија за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача ДФЈ донијела је 1946. одлуку о проглашењу бискупа Акшамовића за ратног злочинца. И поред тога, он је наставио да обавља своју бискупску дужност, а Јосип Броз Тито га је одликовао 1959. године Орденом братства и јединства I реда.

Четврто поглавље књиге Динка Давидова има наслов *Геноцид у српској православној цркви у Глини* (стр. 63–76). Након сажетог осврта на прошлост Глине и православног храма у њој, у којем је речено и то да је српски композитор Јосиф Руњанин управо у Глини компоновао хрватску химну, на текст Антуна Михановића *Lijepa naša domovino*, аутор је уочио три таласа усташких злочина над Србима на подручју овог банијског града 1941, у мају, јулу и августу, током којих је убијено око 2.000 људи. Покољ у глинској цркви десио се у ноћи 29. и 30. јула 1941, а у књизи је наведено неколико свједочења, од којих је посебна пажња дата изјави Љубана Једнака, једног од Срба који је успио да се спаси. У сврху прикривања злочина, хрватске власти, у сарадњи са Католичком црквом, приступиле су рушењу православног храма у Глини. Након Другог свјетског рата црква није обновљена, а на мјесту на којем се храм налазио подигнути су спомен-дом и спомен-обилежје, који су порушени 1995. године.

Велику пажњу Давидов је посветио и страдању фрушкогорских манастира (стр. 77–106), који су доживјели истинску катаклизму и у којима су бројна умјетничка и културно-историјска дјела неповратно уништена. Ипак, истакнута је улога Владимира Ткалчића, директора Музеја за умјетност и обрт у Загребу, који је спасио дио српског културног блага из фрушкогорских манастира. Током рата, цјелокупна имовина фрушкогорских манастира постала је власништво НДХ, а у пљачку се укључила и Католичка црква. Стога је Покрајинска комисија Војводине за утврђивање ратних злочина, обилазећи фрушкогорске манастире након рата, могла само да опише њихове рушевине. Међутим, објављивање елабората, који је Комисија припремила, спријечио је Покрајински комитет Комунистичке партије Војводине у Новом Саду, с образложењем „да се не вређају другови из друге федералне јединице и да се не ремети братство и јединство”.

Наслов шестог поглавља књиге Динка Давидова гласи *Сведоци ужаса говоре* (стр. 107–145). Суочена са приливом избјеглих и протјераних Срба из НДХ, влада Милана Недића основала је Комесаријат за избеглице и пресељенике, којим је управљао Тома Максимовић. Аутор процјењује да је у Србију стигло око 250.000 Срба из Хрватске. Готово читаво шесто поглавље испуњено је изјавама Срба из разних подручја НДХ, које су дате надлежним органима од 15. септембра 1941. до 1. фебруара 1944. године. Марија Богуновић из Ливна свједочила је да је покољима Срба руководио фра Срећко Перић, који је сакупљеним Хрватима у самостану Горица рекао: „Braćo Hrvati idite i koljite sve Srbe odreda. Najprije zakoljite moju sestru, koja je udana za Srbina, a onda ostale Srbe. Kada ovaj posao završite, dođite k meni u crkvu, gdje ću vas ispovijediti i pričestiti, pa će vam onda svi grijesi biti oprošteni.” Гојко Шкоро из Слипића код Мостара свједочио је да су католички жупници говорили пред народом да није грехота убијати Србе, јер је ратно стање, а Светозар Шијан из Кућанаца код Доњег Михољца свједочио је да је доласком католичког жупника православна црква изнутра порушена, слике у њој спаљене и тако је импровизирана за католичку богомољу. Ове три, од укупно 44 изјаве које је Давидов објавио у својој књизи, само су кап у мору доказа о једнодушности усташког режима и католичког клера у спровођењу тоталног геноцида над Србима.

Седмо поглавље Давидовљеве књиге (стр. 147–189), представља хронологију догађаја у Хрватској од 10. априла 1941. до краја децембра исте године. Аутор истиче да је први акт геноцида над српском културном историјом била Законска одредба о забрани ћирилице од 15. априла, а први злочин биолошког геноцида над српским народом покољ 190 Срба у Гудовцу код Бјеловара 28. априла. Истог дана, надбискуп загребачки Алојзије Степинац позвао је на чување и унапређивање Независне Државе Хрватске и на испуњење дужности према младој НДХ. Крајем априла 1941. усташки план о уништењу Срба изнио је хрватски министар Миле Будак: „Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi preseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako pretopiti u Hrvate.” Ову замисао поновио је на банкету у Госпићу 6. јуна исте године. Први логор је основан у Копривници 29. априла, да би 3. маја доглавник Мирко Пук изјавио: „Nema sredstava koje mi kao ustaše ne bismo upotrijebili kako bismo ovu hrvatsku zemlju očistili od Srba.” Мјесец дана касније, хрватски министар Милован Жанић изјавио је: „Ми смо се заклели не само да ћемо успоставити НДХ него да ћемо ју трајно чувати, а без тога да ју очистимо, не можемо ју чувати. I нека се нико не чуди енергичним мјерама.” Он је истакао да је то политика хрватске државе и „kad to izvršimo, izvršit ćemo samo ono što piše u ustaškim načelima”. Усташки стожерник у Бањој Луци, Виктор Гутић, запријетио је: „Uskoro drumovi će poželjet Srbalja al Srbalja više neće biti. Izdao sam drastično naređenje za njihovo potpuno uništenje. (...) Ne budite slabi ni prema jednome.” Католички свештеник Мате Мугоша, жупник у Удбини, рекао је 13. јуна 1941: „Iselit ćemo i istrijebit ćemo srpski narod u Hrvatskoj, i bit ću srećan kada budem mogao dijeliti srpsku zemlju Hrvatima.” Једанаест дана касније, Мугоша је изјавио: „Do sada smo za katoličku vjeru radili molitvenikom i krstom, a sada je došlo vrijeme da radimo puškom i revolverom.” Министарском наредбом од 17. јула назив српскоправославна вјера промијењен је у „грчко-источна вјера”. Аутор је навео и низ других примјера који свједоче о томе како је и због чега спровођен геноцид над Србима у НДХ.

У осмом поглављу (стр. 185–189), Давидов се бави послератним рушењем православних цркава у НР Хрватској. Умјесто да дође до њихо-

ве обнове, неколико десетина у рату оштећених храмова срушено је до темеља, по налогу комунистичких власти, од 1945. до 1960. године. Ради се о црквама на подручју Глине, Сиска, Удбине, Вргин Моста, Госпића, Оточца, Огулина и Коренице, тј. на подручју Горњокарловачке епархије Српске православне цркве. Грађевински материјал од срушених цркава употријебљен је за изградњу задружних домова, затим једног хотела, кафане и трговачке радње. Девето поглавље (стр. 191–206) представља прилог од 16 докумената. У завршној ријечи (стр. 207), Давидов је поставио три питања: Када ће, и да ли ће икада, истина о тоталном геноциду у НДХ бити објелодањена у хрватској историографији? Када ће, и да ли ће икада, Католичка црква у Хрватској признати злочин својих претходника? Када ће, и да ли ће икада, хрватски државници и политичари прихватити истину о тоталном геноциду у НДХ?

Књига Динка Давидова не садржи азбучнике личних имена и географских појмова, као ни списак коришћених извора и литературе, али је богато опремљена драгоценим фотографијама и факсимилима докумената. Она доноси нове чињенице о геноциду над Србима у Независној Држави Хрватској (1941–1945), посебно о духовној и културној димензији тог страдања, које заједно са биолошком, аутор с правом назива тоталним геноцидом. Давидовљева књига остаје историчарима (и историчарима умјетности) као важан прилог проучавању тог трагичног феномена српске историје, премда се стиче утисак да у српској историографији још није добила мјесто које заслужује.